

MOGUĆNOSTI UNAPREĐENJA STOČARSTVA U BRDSKO - PLANINSKOM PODRUČJU CRNE GORE¹

Aleksandra Despotović, B.Bulatović, M.Jovanović, P. Perišić²

Sadržaj: U specifičnim prirodnim i drugim uslovima za razvoj poljoprivrede u Crnoj Gori, stočarstvo prema obimu i vrijednosti proizvodnje zauzima prvo mjesto. Poseban značaj stočarstva jeste u tome što omogućava iskorišćavanje manje produktivnih površina - pašnjaka i livada, koje su dominantne u ukupnim poljoprivrednim površinama Crne Gore.

U radu je dat prikaz stanja govedarstva i ovčarstva u brdsko - planinskom području Crne Gore, kao i mogućnosti njegovog poboljšanja.

Ključne riječi: stočarstvo, govedarstvo, ovčarstvo, unapređenje.

Uvod

Poljoprivreda je jedna od strateških grana i zajedno sa turizmom nalazi se na samom vrhu prioriteta ukupnog privrednog razvoja Crne Gore. Najznačajniju ulogu u oblasti poljoprivrede zauzima stočarstvo. Ono je u prošlosti bilo glavno, a u nekim područjima skoro jedino zanimanje poljoprivrednog stanovništva. Poseban značaj stočarstva je u tome što se putem gajenja preživara (goveda, ovaca i koza) iskorišćavaju manje produktivne površine (pašnjaci i livade) koje učestvuju sa preko 80% u ukupnim poljoprivrednim površinama Crne Gore i koje se bez stoke ne bi mogle privredno iskorišćavati (*Adžić i sar., 2001*)

Od stočarskih grana po obimu i vrijednosti proizvodnje najvažnije je govedarstvo. Pored ove grane značajno mjesto zauzima ovčarska proizvodnja, budući da nezagađene pašnjačke površine pružaju povoljne uslove za proizvodnju biološki vrijedne hrane a posebno jagnječeg mesa namjenjenog domaćem i inostranom tržištu. I ostale grane: kozarstvo, svinjarstvo, živinarstvo i konjarstvo imaju važnu ulogu u poljoprivredi.

U finalnoj vrijednosti primarne proizvodnje stočarska učestvuje sa 64,4%, a računajući ribu i pčelinje proizvode sa 65%.

Broj stoke u posljednje tri decenije znatno je pao, posebno je to izraženo kod ovaca i konja, dok je broj živine u porastu. (*Statistički godišnjak republike Crne Gore, Podgorica 2002; Osnove politike podsticaja i zaštite proizvodnje hrane u Crnoj Gori 2003*).

¹ Prikaz (Review) – Prezentovan kao poster na 7. međunarodnom simpozijumu "Savremeni trendovi u stočarstvu", Beograd, 29.09. – 3.10. 2003. god.

² Mr Aleksandra Despotović, viši istraživač, Dr Bogdan Bulatović, viši naučni saradnik, Dr Miomir Jovanović, naučni saradnik, Biotehnički institut - Podgorica, Trg Kralja Nikole, bb, 81.000 Podgorica

Mr Predrag Perišić, asistent, Poljoprivredni fakultet, Zemun

Materijal i metod rada

U radu je analizirano brojno stanje goveda i ovaca u Crnoj Gori, kao i proizvodnja i potrošnja mesa i mlijeka u periodu od 1995 - 2002. g. Analiza je urađena na osnovu publikovanih statističkih podataka RZS Crne Gore.

Rezultati i diskusija

Tabela.1. Brojno stanje goveda i ovaca u Crnoj Gori
Table 1. Number of heads of cattle and sheep in Montenegro

Godina / Year	Goveda / Cattle		Ovce / Sheep	
	Grla / Heads	%	Grla / Heads	%
1995.	172.839	100	430.847	100
1996.	179.524	104	447.909	104
1997.	179.581	104	438.881	101
1998.	176.043	102	392.058	91
1999.	177.693	103	332.795	77
2000.	179.706	104	305.707	71
2001.	179.071	103	293.197	68

Izvor/Source "SGCG - 2002, str, 107."

Iz prikazane tabele se može vidjeti da brojno stanje goveda pokazuje tendenciju rasta od 3-4% u odnosu na posmatranu 1995.g. Međutim, brojno stanje ovaca od 1998. g. bilježi pad u odnosu na posmatranu 1995.g. Najveći pad ostvaren je 2001.g. za oko 32%. Od ukupnog broja goveda i ovaca 99% je skoncentrisano u privatnom a samo oko 1% u društvenom sektoru. Crna Gora ima približno 0,2 krave po glavi stanovnika (*Adžić N. i sar., 1999.*), što je znatno više nego u većini evropskih zemalja. Međutim, proizvodnja po grlu je dosta mala, jer je prosječna mliječnost po kravi oko 1.800 l mlijeka, bez onog što posisa tele.

Statistički podaci ne prikazuju realno brojno stanje, posebno u oblasti ovčarstva, jer podaci sa terena o premijama na broj ovaca, pokazuju da je njihov broj u porastu.

U pogledu zastupljenosti pojedinih rasa goveda, od produktivnijih su najzastupljenije smeđa (oko 18%) i crno - bijela (oko 12%). U tipu sive tirolske rase je oko 20% grla. Visok procenat od ukupne populacije goveda otpada na meleze, oko 20% su produktivniji, a preostalih 30% su niskoproduktivni melezi i grla u tipu lokalne rase - buša (*Adžić i sar., 1999.*). Vještačkim osjemenjavanjem obuhvaćeno je između 15 i 20%, a znatno manji je broj krava u kontroli mliječnosti.

Pored nepovoljnog rasnog sastava naše govedarstvo karakteriše i veoma veliko učešće plotkinja u ukupnom broju, oko 70%. To govori da se sporo zamjenjuju starija grla genetski boljim generacijama ženskog potomstva i da je mala zastupljenost tova junadi.

Ovčarstvo u Crnoj Gori karakteriše ekstezivan način gajenja ovaca u većim stadima. Gaje se lokalni sojevi pramenke koji su uglavnom trojnog pravca proizvodnje - mlijeko - meso - vuna. Ova grana stočarstva je najzastupljenija u planinskim

područjima udaljenim od naseljenih mjesta, gdje je najveći proces napuštanja sela. Zbog takvih uslova broj ovaca kontinuirano opada.

U Crnoj Gori dominiraju dva soja pramenke jezero - pivska i sjenička i brojni prelazni oblici između ova dva soja u zavisnosti od područja gajenja.

Produktivnija grla ovaca postižu mliječnost od oko 100 l u laktaciji, sa oko 6% mliječne masti. Prirast jagnjadi tokom dojnog perioda kreće se do 200 g dnevno, tako da jagnjad sa 4 mjeseca dostižu tjelesnu masu od 25 - 30 kg (*Adžić. i sar., 1999.*). Domaći sojevi pramenke daju godišnje oko 1,5 kg grube vune nepodesne za tekstilnu industriju, zbog čega vuna gotovo da i nema ekonomsku vrijednost.

Tabela 2. Proizvodnja mlijeka (kravlje + ovčije) i mesa (goveđe + ovčije) u Crnoj Gori
Table 2. Production of milk (cow + sheep) and meat (beef and mutton) in Montenegro

Godina Year	Proizv. mlijeka (u 000 l) Production of milk		%		Proizv. mesa (u tonama) Production of meat		%	
	Kravlje Cow	Ovčije Sheep	Kravlje Cow	Ovčije Sheep	Goveđe Beef	Ovčije Mutton	Goveđe Beef	Ovčije Mutton
1995.	129.540	11.792	100	100	12.121	10.230	100	100
1996.	144.018	8.943	111	76	12.830	10.175	105	99
1997.	151.900	11.173	117	95	12.483	9.695	103	94
1998.	164.020	12.668	127	107	12.196	9.181	101	89
1999.	180.923	13.616	139	115	12.236	7.886	101	77
2000.	182.849	13.726	141	116	11.984	7.884	98	77
2001.	182.757	11.628	141	98	12.633	7.298	104	71

Izvor/Source"SGCG - 2002, str. 109"

Iz prikazane tabele se može vidjeti da proizvodnja kravljeg mlijeka u odnosu na 1995.g. bilježi porast, koji je najveći u 2000/2001.g. i iznosi 41%. Proizvodnja ovčijeg mlijeka pokazuje oscilacije, koje ukazuju da je najveći pad proizvodnje ostvaren 1996.g. za 24%, dok je najveće povećanje u 2000.g. za 16%. Proizvodnja goveđeg mesa povećana je za 3-4%, osim u 2000.g. kada bilježi pad od 2%. Proizvodnja ovčijeg mesa ima tendenciju pada, koji je najveći u 2001.g. za 29%.

Tabela 3. Pregled proizvodnje i potrošnje goveđeg i ovčijeg mesa i mlijeka u CG za 2001/2002

Table 3. The review of beef, mutton and milk production in Montenegro for 2001/2002

Vrsta Species	Proizvodnja Production	Potrošnja Consumption	Deficit Dificiency
Meso, t - Meat,t	-	-	-
Goveđe - Beef	8.500	11.690	- 3.190
Ovčije- Mutton	4.830	4.830	0
Mlijeko, t - Milk,t	-	-	-
Kravlje - Com	200.000	230.000	-30.000
Ovčije i koze - Sheep and goat milk	25.000	25.000	0

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede RCG/Source: Ministry of Agriculture of Montenegro

Ukupna potrošnja projektovana je za broj od 700.000 potrošača, koji pored domaćeg stanovništva uključuje izbjegla i raseljena lica i turiste u Crnoj Gori kao stalno prisutne. Potrošnja po glavi stanovnika uzeta je na bazi anketa i ona je za važnije proizvode slijedeća: meso uključujući i prerađevine 45,1 kg; mlijeko i mliječni proizvodi (izraženi u ekvivalentu mlijeka) 363 l. Polazeći od date potrošnje mesa od 45,1 kg po stanovniku, proizilazi da domaća proizvodnja obezbjeđuje svega 61% ukupne potrošnje, dok proizvodnja živinskog i svinjskog mesa pokriva tek 40% potrošnje. S obzirom da nema zvaničnih podataka ni o uvozu niti o izvozu ovčijeg i kozjeg mesa, u tabeli 3. je iskazana potpuna pokrivenost potrošnje domaćom proizvodnjom. Međutim, imajući u vidu da je učešće ovog, u ukupnoj potrošnji mesa, od 16,6% znatno iznad učešća u većini evropskih zemalja i da je tokom 2002.g. bilo poteškoća da se otkupe ponuđeni tržišni viškovi, može se kazati da Crna Gora već ima određene suficite ovog mesa (*Ministarstvo poljoprivrede RCG*).

Domaća proizvodnja obezbjeđuje 88% ukupne potrošnje mlijeka u Crnoj Gori. Podaci o potrošnji mlijeka od 363 per capita uključuju i sve mlječne proizvode prevedene na ekvivalent mlijeka.

Mogućnosti unapređenja stočarstva u brdsko - planinskom području Crne Gore

Kapaciteti u stočarstvu omogućavaju znatno veći obim proizvodnje. Postojeći broj krava, koji po svim procjenama premašuje 100.000, može da proizvede znatno veću količinu mlijeka. Povećanjem mliječnosti po kravi sa sadašnjih 2.000 kg na 2.300 kg., što se bez teškoća može postići samo uz određena poboljšanja u ishrani i držanju mliječnih grla sadašnjeg genetskog potencijala, dolazi se do novih 30 mil.litara mlijeka. čime bi se u potpunosti mogao eliminisati prikazani deficit. Postoje i znatne rezerve za povećanje proizvodnje kozjeg mlijeka po muznom grlu za oko 50.000 priplodnih koza, tako da bi se tu mogla ostvariti i značajna proizvodnja visokovrijednih mliječnih proizvoda za izvoz (*Ministarstvo poljoprivrede RCG*).

Ogromne rezerve postoje za povećanje proizvodnje mesa. Za neutralisanje deficita od preko 3.000 t goveđeg mesa dovoljno je umjesto klanja staviti u tov oko 20.000 teladi (praktično 1/5 od ukupnog broja dobijene teladi godišnje ili oko 1/3 od broja koji se kolje). U proizvodnji ovčijeg i kozjeg mesa, posebno kategorije jagnječeg, postoje značajne rezerve. Broj ovaca u posljednjih nekoliko decenija bilježi pad i u 2000 g. bio je za preko 150.000 grla manji u poređenju sa stanjem 20 godina ranije. Međutim, prema pouzdanim podacima sa terena o premijama na broj ovaca, od 2.000 g. taj broj je u porastu, a potvrda za to su znatno veći tržišni viškovi jagnjadi krajem 2002.g., od kojih je jedan ostavljen za priplod. Sve to govori da će se pojaviti značajniji suficiti jagnječeg mesa već u 2003.g (*Ministarstvo poljoprivrede RCG*).

Mjere za unapređivanju pojedinih grana stočarstva treba prvenstveno usmjeriti:

- u govedarstvu na podizanje nivoa proizvodnje mlijeka i mesa po grlu i povećanje broja grla na farmama robnih proizvođača;
- u ovčarstvu na zaustavljanje pada broja priplodnih ovaca na farmama robnih proizvođača i primjenom selekcije grla inteziviranje proizvodnje mesa. Neophodno je ukrštanje postojećih rasa (jezeropivske i sjeničke ovce) sa virtemberškom rasom radi poboljšanja tovnih osobina jagnjadi;

- u kozarstvu je neophodno obezbijediti odgovarajuću ishranu u zimskom periodu, naročito u toku jarenja. Genetsko poboljšanje postojeće populacije koza je značajan predušlov za unapređenje ove grane stočarstva;
- unapređenje svinjarske proizvodnje zahitjeva stvaranje većih robnih proizvođača za gajenje priplodnih svinja i specijalizovanih farmi za tov;
- unapređenje živinarstva podrazumjeva zaokruživanje ciklusa proizvodnje tj. podsticanje formiranja inkubatorskih stanica, držanje matičnih jata, proizvodnja i odgajivanje priplodnih kokica i tov brojlera.

Pored navedenih mjera politikom subvencioniranja i povoljnog kreditiranja treba podsticati:

- ukрупnjavanje proizvodnje, tj. povećanje broja robnih proizvođača i obima proizvodnje na gazdinstvima;
- investiranje u nabavku opreme i mehanizacije, izgradnju objekata i nabavku priplodnih grla uz povoljne uslove kreditiranja;
- poboljšanje proizvodnje i spremanje kabaste stočne hrane uz melioraciju prirodnih livada i travnjaka;
- povećanje genetskog potencijala priplodnih grla putem šire primjene vještačkog osjemenjavanja u govedarstvu, korišćenjem kvalitetnih priplodnjaka u drugim granama.
- izložbe i smotre kvalitetne priplodne stoke i nagrađivanje proizvođača rekordera;
- poboljšanje ishrane i uslova držanja stoke u cilju povećanja nivoa proizvodnje po priplodnom grlu;
- podizanje nivoa higijene proizvodnje i dobijenih proizvoda;
- standardizacija i uvođenje zaštite porijekla za ekskluzivne domaće proizvode;
- usklađivanje proizvodnje i prerade sa međunarodnim standardima;
- poboljšanje zdravstvene zaštite stoke - podsticaj privatizacije veterinarske službe - opremanje inspekcijских službi;
- regulisanje i poboljšanje otkupa stočarskih proizvoda;
- razvoj marketing strategije - poljoprivreda - turizam, markentiška prezentacija i valorizacija naših prepoznatljivih proizvoda.

Zaključak

Stočarstvo kao glavna grana poljoprivrede ima povoljne uslove za unapređenje, posebno u brdsko - planinskom području Crne Gore. Analiza broja grla urađena na bazi statističkih podataka, za period 1995 - 2001.g. ukazuje da se broj goveda povećao za 3-4%, dok broj ovaca opada. Međutim, podaci sa terena o premijama na broj ovaca od 2000.g. ukazuju da je njihov broj u porastu. Poboljšanje genetske osnove goveda i ovaca u brdsko - planinskom području treba obaviti putem oplemenjivanja u cilju povećanja prinosa mlijeka i mesa. Za uspješan razvoj stočarstva u brdsko - planinskom području pored poboljšanja genetske osnove neophodno je preduzeti mjere u cilju poboljšanja ishrane, zdravstvene zaštite, njege i primjene novih biotehnologija. Postojanje uslova za proizvodnju biološki visoko vrijedne hrane (jagnjeće meso, sirevi) je komparativna prednost poljoprivrede planinskog područja. Zbog toga je neophodno da njen razvoj bude potpomognut od svih relevantnih subjekata.

THE OPPORTUNITIES FOR LIVESTOCK DEVELOPMENT IN THE HILLS AND HIGHLANDS OF MONTENEGRO

Aleksandra Despotović, B.Bulatović, M.Jovanović, P. Perišić

Summary

Agriculture is one of the crucial development areas and, together with tourism, it presents the top priority for the economic development of Montenegro. The most important branch of agriculture is livestock raising. Livestock development is particularly crucial because the rearing of ruminants (cattle, sheep, goats) utilizes the less productive land lots (pastures, meadows) which present over 80% of the total agricultural land in Montenegro. In terms of the size and value of production, the most important area of livestock development is cattle raising. A significant place is also held by sheep - raising, especially in the context of unpolluted pastures which represent favorable conditions for the production of biologically valuable food. In terms of the ratio of primary production, livestock raising participates with 64,4%, and fish and bees are added to this calculation the percentage is 65%.

The analytical data for 1995 -2001 demonstrates that there is a growth of 3-4% in the cattle-raising industry, whereas sheep-raising has demonstrated a fall since 1998. Out of the total number of cattle and sheep 99% is in private ownership, and only 1% is in public ownership. The production of cow s milk recorded a growth, whereas the production of sheep milk has been fluctuating. There is recorded growth in beef production of 3-4%, where as there is a noted fall in the production of mutton. The local milk production secures 88% of the total consumption, whereas the production of meat (the consumption is 45,1 kg per capita) secures only 61% of total consumption. The production of poultry and pork covers only 40% of consumption. This paper also gives an overview of the consumption of mutton and how this relates to figures of local production for the period 2001.- 2002.

For successful livestock development in the hills and highlands of Montenegro, apart from measures taken to improve the genetic base, it is necessary to undertake measures to improve animal diets, health protection and healthcare as well as the application of newer biotechnologies.

Key words: livestock raising, cattle farming, sheep breeding, advancement

Literatura

1. ADŽIĆ N., MARKOVIĆ M., RABRENOVIĆ B. (2001): Stočarstvo i njegov uticaj na razvoj turizma u Crnoj Gori. Savjetovanje Poljoprivreda i turizam Crne Gore, Bar, 67 - 76.
2. BULATOVIĆ B., JOVANOVIĆ M., ALEKSANDRA DESPOTOVIĆ (2002): Stočarstvo u strategiji razvoja Crne Gore. . Savjetovanje Stočarstvo i agroekonomija u uslovima tranzicije, Herceg Novi, 15 - 20.
3. ALEKSANDRA DESPOTOVIĆ, BULATOVIĆ B., PERIŠIĆ P., JOVANOVIĆ M. (2002): Mogućnosti proizvodnje visoko - vrijedne hrane animalnog porijekla u brdsko - planinskom području Crne Gore. Savjetovanje Stočarstvo i agroekonomija u uslovima tranzicije, Herceg Novi, 21 - 25.
4. STATISTIČKI GODIŠNJAK REPUBLIKE CRNE GORE, PODGORICA, 2002
5. OSNOVE POLITIKE PODSTICAJA I ZAŠTITE PROIZVODNJE HRANE U CRNOJ GORI, (2003), Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede